

MILLIY VA CHET EL VALUTA KREDITLARINING MILLIY IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDAGI ISTIQBOLLARI

Shodiyev Odiljon Salim o'g'li

QDU mustaqil tadqiqotchi

ORCID- 0009-0006-7572-4793

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi milliy iqtisodiyotini rivojlantirish uchun milliy va xorijiy valyutadagi bank kreditlarining ahamiyati o'rganiladi. Kredit iqtisodiyotning real sektorini moliyalashtirishning asosiy vositasi, uning valyuta tuzilishi esa moliya tizimining barqarorligi va suverenitetining muhim ko'rsatkichi sifatida qaraladi. 2020-2025 yillardagi davrda tijorat banklari tomonidan valyuta va qarz oluvchilar toifasi bo'yicha berilgan kreditlar bo'yicha statistik ma'lumotlardan foydalangan holda, kredit portfelining dinamikasi, o'sish sur'atlari va tuzilishi tahlil qilindi. Berilgan kreditlarning umumiy hajmi uch baravardan ko'proqqa oshganligi, milliy valyutadagi kreditlar tezroq sur'atlarda o'sib, uning ulushi 62% dan 71% gacha oshganligi aniqlandi. Kreditlarni dollarsizlashtirish jarayoni davom etayotgani, iqtisodiyotning valyuta xavflarini kamaytirishi ko'rsatilgan. Milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi uchun kreditlarning muvozanatli valyuta tuzilishining ahamiyati haqida xulosalar chiqarilgan.

Kalit so'zlar: kreditlar, milliy valyuta, xorijiy valyuta, tijorat banklari, kredit portfeli, valyuta risklari, iqtisodiy o'sish.

THE IMPORTANCE OF NATIONAL AND FOREIGN CURRENCY LOANS FOR NATIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT

Shodiev Odiljon ugli

Independent researcher at Karshi State University

ORCID- 0009-0006-7572-4793

Annotation. This article examines the importance of bank loans in national and foreign currencies for the development of the national economy of the Republic of Uzbekistan. Credit is viewed as a key instrument for financing the real sector of the economy, and its currency structure as an important indicator of the stability and sovereignty of the financial system. Using statistical data on loans issued by commercial banks by currency and borrower category for the period from 2020 to 2025, an analysis of the dynamics, growth rates, and structure of the loan portfolio is conducted. It is found that the total volume of loans issued has more than tripled, with lending in national currency growing at a faster rate, increasing its share from 62% to 71%. It is shown that de-dollarization of lending is underway, reducing the economy's currency risks. Conclusions are drawn regarding the importance of a balanced currency structure of loans for the sustainable development of the national economy.

Keywords: loans, national currency, foreign currency, commercial banks, loan portfolio, currency risks, economic growth.

Kirish. Bank kreditlari milliy iqtisodiyotni rivojlantirishdagi eng muhim omillardan biri bo'lib, ishlab chiqarish, investitsiyalar va iste'mol talabini moliyalashtirishni ta'minlaydi. Kredit portfelining valyuta tuzilishi - milliy va xorijiy valyutalarda berilgan kreditlarning nisbati - alohida ahamiyatga ega. Bu nisbat iqtisodiyotning tashqi omillarga bog'liqlik darajasini, valyuta risklari darajasini va milliy moliya tizimining suverenitetini aks ettiradi.

O'zbekiston Respublikasida, amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar sharoitida, kreditlashning valyuta tuzilishi masalasi ayniqsa dolzarbdir. Chet el valyutasidagi kreditlarning ustunligi qarz oluvchilar va umuman iqtisodiyot uchun valyuta risklarini keltirib chiqaradi, chunki valyuta kursining o'zgarishi qarz yukini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Shuning uchun, milliy valyutada kreditlashni kengaytirishga qaratilgan dollarsizlantirish siyosati makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim element hisoblanadi. Ushbu mavzuning dolzarbligi so'nggi yillarda O'zbekistonda kreditlash hajmining barqaror o'sishi kuzatilganligi va bir vaqtning o'zida valyuta tuzilmasida o'zgarishlar kuzatilganligidan kelib chiqadi.

Milliy valyutada kreditlashni kengaytirish pul suverenitetini mustahkamlaydi va iqtisodiyotning tashqi zarbalarga nisbatan zaifligini kamaytiradi. Shu bilan birga, importga asoslangan va eksportga yo'naltirilgan loyihalarni moliyalashtirish uchun xorijiy valyutadagi kreditlarning ma'lum bir ulushini saqlab qolish zarur, bu esa kredit portfelining muvozanatli valyuta tuzilmasini saqlashni talab qiladi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi kredit portfelining dinamikasi va valyuta tuzilmasini tahlil qilish asosida milliy va xorijiy valyutadagi kreditlarning iqtisodiy rivojlanish uchun ahamiyatini baholashdir. Ushbu maqsadga erishish uchun biz kreditlash va valyuta siyosatining nazariy asoslarini o'rganamiz, ilmiy adabiyotlarni ko'rib chiqamiz, metodologiyani asoslaymiz va 2020–2025 yillarga berilgan kreditlar bo'yicha statistik ma'lumotlarni empirik tahlil qilamiz. Ushbu tadqiqotning amaliy ahamiyati barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash va milliy iqtisodiyot uchun valyuta xavflarini kamaytirish uchun kreditlashning valyuta tuzilmasini optimallashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishda yotadi.

Adabiyotlar sharhi. Kreditning nazariy asoslari va uning iqtisodiy rivojlanishdagi roli klassik iqtisodiy mutafakkirlarning asarlariga borib taqaladi. J. Shumpeter o'zining "Iqtisodiy rivojlanish nazariyasi" asarida bank kreditini innovatsiya va iqtisodiy o'sishni moliyalashtirishning asosiy mexanizmi sifatida ko'rib chiqdi [1, 157-bet]. R. Goldsmith kredit hajmi va iqtisodiy rivojlanish darajasi o'rtasidagi bog'liqlikni empirik tarzda ko'rsatdi [2, 48-bet]. R. Levin moliya rolini tushunishga katta hissa qo'shdi, moliyaviy vositachilik va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi barqaror ijobiy bog'liqlikni namoyish etdi [3, 691-bet].

G'arb iqtisodiy adabiyotida kreditning valyuta tuzilishi muammosi "dollarizatsiya" tushunchasi doirasida ko'rib chiqiladi. G. Kalvo va K. Reynxart rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda "suzib yurishdan qo'rqish" hodisasini va xorijiy valyuta majburiyatlari bilan bog'liq xavflarni tahlil qilishdi [4, 408-bet]. Milliy valyutada qarz olishning iloji yo'qligi - B. Eichengreen va R. Hausmannning asarlarida batafsil o'rganilgan bo'lib, ular yuqori valyuta qarziga ega iqtisodiyotlarning zaifligini ko'rsatgan [5, 33-bet]. G'arb an'analari dollarizatsiya xavfini va milliy valyutada kredit berishning afzalliklarini ta'kidlaydi.

Rossiya iqtisodiy fanlari kredit va valyuta siyosatiga katta e'tibor beradi. O. I. Lavrushin o'zining "Bank ishi" darsligida kredit jarayonini tashkil etish va valyuta xavflarini boshqarish tamoyillarini ochib beradi [6, 214-bet]. E. F. Jukov bank kreditining iqtisodiyotni moliyalashtirishdagi rolini va xorijiy valyutada kredit berish muammolarini tahlil qiladi [7, 178-bet]. Kredit munosabatlarida dollarizatsiyadan voz kechish va milliy valyutani mustahkamlash masalalari S. R. Moiseevning asarlarida o'rganilgan bo'lib, u milliy valyutaga ishonchning muhimligini ta'kidlaydi [8, 142-bet]. O'zbek iqtisodiy adabiyotlarida kredit berishning valyuta tuzilishi masalalari bank tizimini isloh qilish va valyuta bozorini liberallashtirish kontekstida ko'rib chiqiladi. Sh. Z. Abdullaeva o'zining "Bank ishi" monografiyasida milliy va xorijiy valyutalarda kreditlashning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qiladi [9, 176-bet]. T. M. Koraliev O'zbekiston banklarining kredit siyosatini va dollarsizlantirish jarayonini takomillashtirish yo'nalishlarini o'rganadi [10, 94-bet]. Milliy valyutadagi kreditning iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashdagi roli N. X. Jumaevning ishlarida o'rganilgan [11, 112-bet]. Shunday qilib, adabiyotlar tahlili rivojlangan nazariy asos mavjudligini ko'rsatadi; ammo, O'zbekiston milliy iqtisodiyotiga kredit berishning valyuta tuzilishi dinamikasini miqdoriy baholash masalasi yetarlicha o'rganilmaganligicha qolmoqda, bu esa ushbu ishning ilmiy yangiligini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning metodologik asosi statistik, tarkibiy va qiyosiy tahlil asosida shakllantirilgan. Ma'lumotlar bazasi 2020–2025 yillarda qarz oluvchilar toifalari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari tomonidan milliy va xorijiy valyutalarda berilgan kreditlar to'g'risidagi ma'lumotlardan iborat edi (1-jadval). Dinamikani baholash uchun o'sish sur'ati va o'rtacha yillik o'sish sur'ati ko'rsatkichlari qo'llanildi:

$$So' = ((K_1 - K_0) / K_0) \times 100\%, CAGR = (K_n / K_0)^{(1/n)} - 1, \quad (1)$$

bu yerda K_0 va K_1 bazaviy va hisobot davrlaridagi kredit hajmi, n esa yillar soni. Valyuta tuzilmasini tahlil qilish uchun milliy va xorijiy valyutadagi kreditlarning ulushi hisoblab chiqildi:

$$d_{milliy} = (K_{milliy} / K_{total}) \times 100\%, d_{xorij} = (K_{xorij} / K_{total}) \times 100\%.$$

Kredit portfelining dollarlashuv darajasini baholash uchun biz valyuta konvertatsiya koeffitsientidan foydalandik, bu ularning umumiy hajmidagi xorijiy valyutadagi kreditlarning ulushini tavsiflaydi:

$$K_v = K_{xorij} / K_{total}.$$

Ushbu koeffitsientning pasayishi dollarizatsiyaning yo‘qolganligini ko‘rsatadi. Ushbu usullardan foydalanish milliy iqtisodiyotga xorijiy valyutada kredit berishning miqdoriy va tarkibiy jihatlarini har tomonlama baholash imkonini beradi.

Tahlil va natijalar. 1-jadvaldagi ma’lumotlar tahlili ko‘rib chiqilayotgan davrda O‘zbekiston Respublikasi xalq xo‘jaligini kreditlash hajmi sezilarli darajada oshganligini ko‘rsatadi. Berilgan kreditlarning umumiy hajmi 2020 yildagi 127 207,5 milliard so‘mdan 2025 yilda 389 972,7 milliard so‘mgacha, ya’ni 3 barobardan ortiq yoki 206,6 foizga o‘sd. O‘rtacha yillik o‘sish sur’ati (CAGR- compound annual growth rate) taxminan 25,1% ni tashkil etdi, bu inflyatsiya darajasidan sezilarli darajada oshadi va iqtisodiyotni faol kredit qo‘llab-quvvatlashdan dalolat beradi. Butun davr mobaynida o‘sish dinamikasi barqaror bo‘lib, eng katta o‘sish 2025-yilda – 35,8 foizga kuzatildi.

1-jadval.

Tijorat banklarining turlari bo‘yicha berilgan kreditlari, mlrd. so‘m

Davr	Hammasi	milliy valyutada				chet el valyutasida		
		Jami	shundan:			jami	shundan:	
			yuridik shaxslarga	yakka tartibdagi tadbirkorlarga	jismoniy shaxslarga		yuridik shaxslarga	yakka tartibdagi tadbirkorlarga
1	2	3	4	5	6	7	8	9
2020	127 207,5	79 040,6	48 010,0	2 564,0	28 466,6	48 167,0	48 064,8	102,1
2021	166 673,5	102 258,6	58 637,8	3 099,9	40 520,9	64 415,0	64 161,7	253,3
2022	203 126,6	132 662,3	64 324,4	3 049,4	65 288,5	70 464,3	69 804,2	660,2
2023	251 401,5	173 498,9	69 353,8	3 910,4	100 234,8	77 902,6	75 830,5	2 072,2
2024	287 181,5	193 262,9	80 031,0	8 556,9	104 675,0	93 918,6	89 462,6	4 456,1
2025	389 972,7	276 408,8	108 804,6	10 753,2	156 851,1	113 563,8	113 122,4	441,5

--	--	--	--	--	--	--	--	--

Tahlilning asosiy natijasi kredit portfelining valyuta tarkibidagi o'zgarishlarni aniqlashdir. Milliy valyutadagi kreditlar hajmi 79 040,6 milliard so'mdan 276 408,8 milliard so'mga, ya'ni 3,5 barobarga, xorijiy valyutadagi kreditlar esa 48 167,0 milliard so'mdan 113 563,8 milliard so'mga, ya'ni atigi 2,36 barobarga oshgan. Milliy valyutada kreditlashning jadal o'sishi natijasida uning umumiy kredit portfelidagi ulushi 2020 yildagi 62,1 foizdan 2025 yilda 70,9 foizga o'sdi, xorijiy valyutadagi kreditlarning ulushi esa, aksincha, 37,9 foizdan 29,1 foizga kamaydi.

Shunday qilib, kredit portfelining chet ellashtirish koeffitsienti 0,38 dan 0,29 gacha pasaydi, bu esa kreditlashning dollarsizlanish jarayoni davom etayotganidan ishonchli dalolat beradi. Bu milliy iqtisodiyotning barqarorligi uchun prinsipial ahamiyatga ega: xorijiy valyutadagi kreditlar ulushini kamaytirish qarz oluvchilar va umuman iqtisodiyotning valyuta risklarini kamaytiradi, qarz yukining prognozligini oshiradi va mamlakatning pul suverenitetini mustahkamlaydi. Milliy valyutada kreditlashning kengayishi milliy valyutaga ishonch ortib borayotgani va izchil pul-kredit siyosati natijalaridan dalolat beradi.

Qarz oluvchilar toifalari bo'yicha milliy valyutadagi kreditlar tarkibi tahlili sezilarli o'zgarishlarni aniqladi. 2020 yilda asosiy kredit oluvchilar yuridik shaxslar bo'lib, ularning milliy valyutadagi ulushi qariyb 60,7 foizni, jismoniy shaxslar esa atigi 36,0 foizni tashkil etdi. 2025 yilga kelib vaziyat keskin o'zgardi: jismoniy shaxslarning ulushi 56,7 foizga yoki 156 851,1 mlrd. so'm, yuridik shaxslarning ulushi esa 39,4 foizga yoki 108 804,6 mlrd. so'mga kamaydi. Jismoniy shaxslarga milliy valyutada ajratilgan kreditlar hajmi 5,5 barobar oshgani aholiga iste'mol va ipoteka kreditlari berish jadal rivojlanayotganidan dalolatdir.

Xususiy tadbirkorlik subektlarini milliy valyutada kreditlash ham barqaror o'sishni ko'rsatdi – 2 564,0 dan 10 753,2 milliard so'mga, ya'ni 4,2 barobarga, bu kichik biznes va tadbirkorlik tashabbuslarini qo'llab-quvvatlayotganidan dalolatdir. Shu bilan birga, xususiy tadbirkorlarning kredit portfelidagi ulushi

taxminan 3,9% nisbatan kam qolmoqda, bu esa iqtisodiyotning ushbu segmentini kreditlashni kengaytirish uchun zaxiralar mavjudligidan dalolat beradi.

Chet el valyutasidagi kreditlar tarkibida esa boshqacha manzara kuzatilmoqda. Bu yerda xorijiy valyutadagi kreditlarning deyarli barcha hajmi 2025-yilda 113 563,8 mlrd. soʻmdan 113 122,4 mlrd.soʻmi yuridik shaxslar koʻrsatkichida mutlaq ustunlik qiladi. Bu tabiiy hol, chunki valyuta kreditlari birinchi navbatda importni koʻp talab qiluvchi investitsiya loyihalarini moliyalashtirish, asbob-uskunalar sotib olish va korxonalarning tashqi iqtisodiy faoliyatini amalga oshirishga sarflanadi. Xususiy tadbirkorlarni chet el valyutasida kreditlash ahamiyatsiz va beqarorligicha qolmoqda, jismoniy shaxslar esa xorijiy valyutadagi kreditlarni deyarli jalb qilmayapti.

Olingan natijalar kreditlashning valyuta tarkibidagi oʻzgarishlarning milliy iqtisodiyotni rivojlantirish uchun ijobiy ahamiyatini tasdiqlaydi. Qarz oluvchilar orasida aholi ulushining bir vaqtning oʻzida ortib borishi bilan milliy valyutada kreditlashning jadal oʻsishi kredit tizimining ichki manbalar va iqtisodiyot ehtiyojlariga qayta yoʻnaltirilganligidan dalolat beradi. Dollarizatsiya jarayoni tizimli valyuta risklarini kamaytiradi va tashqi iqtisodiy faoliyatni moliyalashtirish uchun yuridik shaxslarga xorijiy valyutada kredit berishni saqlab qolish zarur boʻlib qolsa-da, yanada barqaror va suveren iqtisodiy rivojlanish uchun zamin yaratadi.

Xulosa. Ushbu tadqiqotda Oʻzbekiston Respublikasi milliy iqtisodiyotini rivojlantirish uchun milliy va xorijiy valyutadagi kreditlarning ahamiyati baholandi. Aniqlanishicha, 2020-yildan 2025-yilgacha berilgan kreditlarning umumiy hajmi uch baravardan koʻproqqa oshib, 389 972,7 milliard soʻmga yetgan va oʻrtacha yillik oʻsish surʼati taxminan 25,1% ni tashkil etgan. Bu kreditning iqtisodiyotni moliyalashtirishdagi faol rolini koʻrsatadi.

Muhim topilma kreditlashning dollarsizlashuvini aniqlashdir. Milliy valyutadagi kreditlar tezroq surʼatlarda oʻsdi, xorijiy valyutadagi kreditlar uchun 2,36 martaga nisbatan 3,5 baravar, natijada kredit portfelida milliy valyutaning ulushi 62% dan 71% gacha oshdi va xorijiy valyutaning konvertatsiya koeffitsienti

0,38 dan 0,29 gacha pasaydi. Shu bilan birga, jismoniy shaxslarga milliy valyutada berilgan kreditlarning ulushi sezilarli darajada oshdi — 36% dan 57% gacha, bu iste'mol va ipoteka kreditlarining rivojlanishini aks ettiradi. Aniqlangan tendentsiyalar milliy iqtisodiyotning barqarorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi: xorijiy valyutadagi kreditlar ulushining kamayishi valyuta kursi xavflarini kamaytiradi va pul suverenitetini mustahkamlaydi. Keyingi rivojlanish uchun dollarsizlashtirish siyosatini davom ettirish, xususiy tadbirkorlarga kredit berishni kengaytirish va iqtisodiy barqarorlikni ham, tashqi iqtisodiy faoliyatni moliyalashtirishni ham ta'minlaydigan muvozanatli valyuta tuzilmasini saqlab qolish tavsiya etiladi.

Adabiyotlar.

1. Shumpeter Y. A. Teoriya ekonomicheskogo razvitiya. — M.: Progress, 1982. — 455 s.
2. Goldsmith R. W. Financial Structure and Development. — New Haven: Yale University Press, 1969. — 561 p.
3. Levine R. Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda // Journal of Economic Literature. — 1997. — Vol. 35, № 2. — P. 688–726.
4. Calvo G. A., Reinhart C. M. Fear of Floating // Quarterly Journal of Economics. — 2002. — Vol. 117, № 2. — P. 379–408.
5. Eichengreen B., Hausmann R. Exchange Rates and Financial Fragility // NBER Working Paper № 7418. — Cambridge: NBER, 1999. — 54 p.
6. Lavrushin O. I. Bankovskoye delo: uchebnik. — 12-ye izd. — M.: KNORUS, 2016. — 800 s.
7. Jukov YE. F. Dengi. Kredit. Banki: uchebnik. — 4-ye izd. — M.: YUNITI-DANA, 2011. — 783 s.
8. Moiseyev S. R. Denejno-kreditnaya politika: teoriya i praktika. — M.: Moskovskaya finansovo-promishlennaya akademiya, 2011. — 784 s.
9. Abdullaeva Sh. Z. Bank ishi: darslik. — Toshkent: Iqtisod-moliya, 2017. — 512 b.

10. Koralliev T. M. Tizhorat banklarining kredit siyosati va dedollarization zharayonlari. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. - 188 b.
11. Jumaev N. X. Ozbekistonda milliy valyutalar kreditlash va iqtisodiy barkarorlik. — Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. — 228 b.
12. Omanov Rustam Farmonovich. "Understanding Financial Performance: Key Metrics AND How to Calculate Them." *European Journal of Business Startups and Open Society*. 4.3: 330-333.
13. Omanov Rustam Farmonovich. "O‘zbekistonda moliyaviy barqarorlikni ta’minlashda bank tizimini o‘rni.” *Science and education in agriculture*. 9. 9: 126-130.
14. Omanov Rustam Farmonovich. "Raqamli moliya xizmatlarining rivojlanishi va uning iqtisodiyotga ta’siri”. *Science and education in agriculture*. 9.9: 141-145.
15. Omanov Rustam Farmonovich. "O‘zbekistonda islom banklarini rivojlantirishda qimmatli qog‘ozlar bozorining o‘rni.” *Development of science*. 6.1: 279-285.